

Socio-legal aspects of development and formation of civil law society in Ukraine

Соціально-правові аспекти розвитку та становлення громадянського правового суспільства в Україні

Maryna Kravets

Key words:

constitutional state, civil society, state, democratic structure, European standards, socio-political stability.

Ключові слова:

правова держава, громадянське суспільство, держава, демократичний устрій, європейські стандарти, соціально-політична стабільність.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель дає таке визначення громадянського суспільства: «Громадянське суспільство – це система інститутів і відносин, яка знаходиться між сім'єю і державою, це сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, і містить у собі суперечність багатства і злиденності. Громадянське суспільство – сфера недержавних суспільних інститутів та відносин». Громадянське суспільство – це все те у суспільстві, що не є державою та державним¹. Зараз вважливо розуміти, що громадянське суспільство – теоретична категорія для аналізу й пояснення явищ реальної дійсності і свідчить, що громадянське суспільство – агреговане поняття, котре позначає специфічну сутність суспільних комунікацій, соціальних зв'язків, інститутів і цінностей. Головними суб'єктами такого суспільства є: громадянин зі своїми конституційними правами та свободами, сім'я, громадські (неполітичні й недержавні) організації, союзи, асоціації, об'єднання, рухи, підприємства, церква. Громадянське (цивільне) суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності².

На думку автора, в Україні є всі підстави для розвитку інституту громадянського суспільства, оскільки держава поставила та вирішує завдання трансформування економіки на основі визнання приватної власності і підприємництва, впровадження у суспільно-політичний лад елементів демократії, зміцнення правової захищеності громадянина України. У демократичній державі розуміння громадянського суспільства повинно виходити аж за рамки самого громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини та громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації.

Цьому питанню присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема М.О. Баймуратова, В.Ю. Баркова, Ю.М. Оборотова, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілко, Т.В. Розова, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фризького та ін. Для покращення розвитку громадянського суспільства в Україні на даний момент потребується:

- сприяння встановленню максимальної відкритості, прозорості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- зростання соціального капіталу для підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії у суспільстві;
- створення сприятливих умов для утворення та функціонування інститутів громадянського суспільства;
- забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, зокрема шляхом створення умов для забезпечення широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави;

¹ Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2-х т. / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1971. – Т. 2. – С. 51

² Гурицька М.С. Громадянське суспільство: теорія і практика / М.С. Гурицька // Вісник Сев. ДТУ. Вип. 91. Політологія. 36. Наук. пр. – Севастополь : Вид-во Сев. НТУ, 2008. – С. 219–222

- запровадження громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізація;
- сприяння благодійній, волонтерській діяльності, іншим формам громадської активності та громадянської культури³.

Розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, і форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання).

Сьогодні в Україні існує Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затверджена Указом президента України від 26.02.2016 року, відповідно до якої активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем. У розділі II даної Стратегії визначені основні проблеми, що гальмують розвиток такого суспільства на теренах України (більшість цих проблем визначена вище), але важливо зазначити, що все ж таки реалізацію Стратегії передбачається здійснювати за певними стратегічними напрямками, а саме:

- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства;
- забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення;
- стимулювання участі організацій громадянського суспільства у соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці⁴.

Тому треба сподіватися, що дана Стратегія дійсно спрямована на утвердження громадянського суспільства, як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави. Сьогодні гостро постала теоретична і практична проблема вироблення перспективного підходу до оцінки української історії і незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції щодо оцінки шляхів і засобів розвитку України. Дотепер в Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади і суспільства. Значна частина населення бачить у державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоч і дотримується утопічної точки зору, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Між іншим, це типова утопія, поєднана з надією на мудрого вождя, авторитетного правителя, який, прийшовши до влади, влаштує все справедливо й демократично⁵. Державна влада дійсно може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу її можливості обмежені. Особливістю і суперечливістю перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, є те, що складнощі перехідних процесів, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі держави, тобто самої держави, а з другого, розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів, зменшення державного впливу на них. Ця обставина і підкреслює необхідність наукових розробок правової ролі держави у перехідному суспільстві, розробки механізмів її впливу на соціально-правові процеси, визначення шляхів перетворення держави на правову, а перехідного суспільства –

³ Дефіцит демократії може покрити лише активне громадянське суспільство // Марина Ставнійчук «Дзеркало тижня. Україна» № 12, 30 березня 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/defitsiti_demokratiyi_mozhe_pokriti_lishe_aktivne_gromadyanske_suspilstvo-99715.html

⁴ Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 року № 68/2016 [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.

⁵ Громадянське суспільство в Україні та першочергові заходи щодо його реалізації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>

громадянське. Але слід зазначити, що аналізуючи положення чинної Конституції, у ст. 1 згадано лише, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою і немає ні визначення, ні будь-якого згадування про громадянське суспільство, на формування якого зрештою має бути спрямований весь державно-правовий механізм. На думку автора та багатьох сучасних учених-правознавців, це не є «добре», адже такий процес зазначений на державному рівні, що підтверджується наявністю Національної Стратегії розвитку становлення громадянського суспільства в Україні, а відсутність конституційного закріплення є як правовою, так і соціальною прогалиною. Важливо зазначити, що навіть у Законі України «Про основи національної безпеки» у ст. 6 зазначено: «Одним із пріоритетів національних інтересів є розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів та ін.» Тому необхідно зазначити, що розвиток та становлення громадянського суспільства – це процес загальнодержавний, який повинен мати конституційне закріплення, а не лише відображення у спеціалізованих законах України. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, не є просто нелогічним, а й стратегічно неприпустимим. Слід все-таки знову звернути увагу на те, що основні концептуальні положення про громадянське суспільство були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та ін. Пізніше, починаючи з другої половини XIX і другої половини XX ст., про феномен громадянського суспільства майже забули, і тільки у 80-ті роки XX ст. він був знову відновлений у політичній практиці. При всій різноманітності інтерпретацій зазначеного феномену ідея громадянського суспільства, на думку Ю.М. Оборотова, покликана була нагальною потребою «окреслити коло таких відносин, куди держава не може втручатися»⁶.

У перспективі ефективність організації громадянського суспільства в Україні залежить від того, якою мірою держава і суспільство здатне створити умови, вільні від причин, що породжують дестабілізуючі фактори у кожній зі сфер життєдіяльності соціального організму. Вирішальною передумовою забезпечення національної державності є дотримання законів існування системи (а, отже, вивчення їх), створення передумов для її природного функціонування, запобігання дестабілізації. Це головні умови збереження незалежності держави, суспільства, особи (громадянина). Насильство, постійні спроби у короткі терміни виправити становище, оновити втрачену рівновагу може мати тимчасовий ефект. Досвід переконує, що насильство породжує ескалацію насильства і заводить у глухий кут. Пошук природного шляху розвитку громадянського суспільства на основі внутрішніх передумов і врахування сучасних досягнень людської цивілізації та створення для нього простору – важлива передумова неантагонічного розвитку української державності. Принципова особливість громадянського суспільства полягає у тому, що, як неодноразово зазначали К. Поппер та Дж. Сорос, воно цілковито відкрите для змін. Тому перед людьми у будь-який момент постає низка тих чи інших можливостей щодо самореалізації своїх потреб і здібностей⁷. Але таке суспільство можна лише постулювати, адже воно повинне мати структуру та інституції, що забезпечують його стабільність. І у цьому відношенні ключова роль держави не може викликати сумніву. Наявність визначених нею на законодавчому рівні низки прав (свободи слова, пересувань, віросповідання тощо), приватна власність та ефективна конкуренція забезпечують свободу особистості у напрямі збільшення її альтернатив. Якщо у людей є альтернативи, які не вимагають надзусиль, а головне – невинуватих жертв, вони дійсно захищені від різноманітних обмежень, образ та експлуатації⁸.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що сьогодні основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

- розширення масової бази влади, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і громадськими справами;
- активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації тощо), розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності;
- виховання нормального природного патріотизму – національного і державного – на основі поваги до національної історико-культурної спадщини;

⁶ Теория государства и права в вопросах и ответах : [учебно-методическое пособие] / Под ред. Ю.Н. Оборотова. – Х. : Одисей, 2005. – С. 58.

⁷ Сорос Дж. Утвердження демократії / Дж. Сорос ; Пер. з англ. О.Коваленка. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

⁸ Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер ; Пер. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с

- зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі зв'язків із закордонним світом;
- підйом рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки у наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, але й в умінні жити в умовах демократії, користуватися її благами, у готовності до постійного удосконалення політичної системи у відповідності зі зміною конкретно-історичних умов. Іншими словами, має відбутися максимальне роздержавлення усіх сфер суспільного життя. Проте це роздержавлення зовсім не означає повну відмову від державного у межах закону регулювання соціального життя.

У кінцевому підсумку все-таки є всі підстави сказати, що молода українська держава обрала у цілому правильний шлях, шлях цивілізованого суспільства, яке ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Насамперед, і це найголовніше, Україна стала незалежною державою з перспективними конституційними намірами стати демократичною і правовою. Однією з головних умов забезпечення соціально-політичної стабільності є належний розвиток громадянського суспільства. У цілому ж є всі підстави стверджувати, що сукупність проблем, з якими стикнулась Україна на шляху державного і суспільного будівництва, виявились більш складними, ніж це уявлялося у 1991 році, на момент набуття нею статусу незалежної держави. Вказані проблеми значною мірою зумовлені складністю завдання кардинального та всебічного реформування України у всіх сферах суспільного життя, вирішити яке у відносно короткі терміни і безболісно принципово неможливо.

Найбільш вдалу системно вивірену правову характеристику громадянського суспільства дав М.П. Орзіх, який під громадянським суспільством розуміє «по-перше, асоціацію людей, в якій кожна людина вільна, як така, що має невідчужувані права, є рівноправною з іншими членами асоціації, самостійна у виборі громадянського стану; по-друге, це позадержавні (інституціоналізовано у громадській об'єднанні) асоціації людей за соціальною, етнічною, релігійною та іншою належністю, політичними, економічними, професійними та іншими інтересами; по-третє, це формування на зазначених засадах суспільних (позадержавних) відносин, що розвиваються і функціонують на самоврядних засадах⁹. Результати внутрішньо-політичного, економічного, гуманітарного реформування, на жаль, поки що не справляють довгострокового, позитивного впливу на суспільне життя. Розрізняють спільноту (community) і суспільство (society). Суспільство є сукупність організацій та інституцій, спільнота є невлонима цілісність, що характеризується такими туманними рисами, як «ментальність», «культурно-політична традиція» тощо. Громадянське суспільство є саме суспільство, а не неокреслена спільнота. Тому необхідно будувати правову державу з громадянським суспільством не лише у положеннях Конституції, а реальному житті.

Анотація

Інтеграція України до Європейського Союзу, процес імплементації європейського законодавства, розвиток України, як демократичної та правової держави неможливий без подальшої активної та стійкої розбудови громадянського суспільства. Сьогодні досить актуальним є процес реформування національної правової системи, побудови самостійної стабільної правової держави з розвиненим інститутом громадянського суспільства. Найважливішим чинником таких інтеграційних процесів, які відбуваються, виступає право. Актуальність вивчення проблем громадянського суспільства пояснюється тим, що воно виступає своєрідним фундатором правової демократичної держави та є не стільки метою реформ, що проводяться у нашій державі, скільки неодмінною умовою їх успішної реалізації.

Summary

Integration of Ukraine into the European Union, the process of implementing European legislation, the development of Ukraine as a democratic and legal state is impossible without further active and sustainable development of civil society. The process of reforming the national legal system, building an independent stable legal state with a developed institution of civil society is very significant today. The law is the most important

⁹ Основи правознавства : [навч. посібник] / За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. – Одеса : Юридична література, 2005. – С. 67-68.

factor of such integration processes that are taking place. The urgency of studying the problems of civil society can be explained by the fact that it is a founder of a legal democratic state and is rather an indispensable condition for their successful implementation than the goal of the reforms carried out in our country.

Використана література:

1. Горленко В.В. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні та в країнах Західної Європи / В.В. Горленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/discussions/4c2a0fa074030/>.
2. Громадянське суспільство в Україні та першочергові заходи щодо його реалізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>.
3. Дефіцит демократії може покрити лише активне громадянське суспільство // Марина Ставнійчук «Дзеркало тижня. Україна» №12, 30 березня 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/defitsiti_demokratiyi_mozhe_pokriti_lishe_aktivne_gromadyanske_suspilstvo-99715.html.
4. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / Є. Цокур // Політичний менеджмент. – 2009. – №3. – С. 129-136.
5. Шайгородський Ю. Взаємодія політичних інститутів та інститутів громадянського суспільства в Україні / Ю. Шайгородський // Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / [Авт. колектив: М.І. Михальченко (керівник) та ін.]. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. – С. 92–122.
6. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения : в 3-х томах. – М. : Мысль, 1988 – Т. 3. – 668 с.
7. Скригонюк М.І. Плебсологія та громадянське суспільство / М.І. Скригонюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – Вип. 63/64 – С. 26-32.
8. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : [монографія] / А. Карась ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К. ; Л., 2003. – 520 с. – Бібліогр.: с. 488–504.

Maryna Kravets,

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of Department of Constitutional and Administrative Law of the
State Higher Educational Institution «National Mining University»*